

HET WONDER BONDSREPUBLIC IN 20 PORTRETTE

Redactie Frits Boterman en Willem Melching

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

ANGELA MERKEL

Continuïteit en vertrouwen

Hanco Jürgens

INLEIDING

‘Geloof u nu werkelijk dat mijn partij in deze situatie op een aanbod ingaat voor een gesprek met mevrouw Merkel, waarin zij stelt dat ze bondskanselier wil worden? Ik bedoel: we moeten de kerk toch in het midden van het dorp laten!’ Zo maakte Gerhard Schröder direct na de nipt verloren verkiezingen van 18 september 2005 duidelijk dat hij de aangewezen bondskanselier was. Tijdens de traditionele *Elefantenrunde*, als de lijsttrekkers van de belangrijkste partijen de verkiezingsuitslag op televisie evalueren, vierde hij zijn nederlaag als een triomf en wees Angela Merkel (1954), die tegenover hem zat, aan als de ware verliezer. Inderdaad viel het resultaat van de CDU/CSU gezien de peilingen tegen: Schröder had een achterstand van twintig procentpunten weten te reduceren tot één. Maar de unie van christendemocratische partijen was daarmee nog steeds de winnaar van de verkiezingen. Schröders betoog was voorbarig. Op 10 oktober maakte de mediakanselier de weg vrij voor zijn opvolgster. Op 22 november werd Angela Merkel benoemd tot de eerste vrouwelijke kanselier van Duitsland. Ze stond aan het hoofd van een grote coalitie met de SPD, zonder Schröder.

Hoe heeft het zo ver kunnen komen dat het West-Duitse politieke kiezerskanon zich heeft laten inpakken door Kohls meisje, zoals Merkel in de pers vaak werd genoemd? Critici, politicologen, journalisten en niet in de laatste plaats collega-politici staan vaak met hun mond vol tanden als het gaat om een verklaring voor haar succes. Volgens de Brits-Amerikaanse historicus Perry Anderson is Merkels populariteit meer te danken aan een zorgvuldig gecultiveerde houding van onprettentieuze vrouwelijke zakelijkheid, aan spektakelstukken van de internationale politiek, zoals de G-8 en EU-toppen, en aan de huidige angst voor instabiliteit, dan aan enige bijzondere reputatie voor doeltreffend binnenlands beleid.² Anderson dicht haar nauwelijks een rol toe in de grote tektonische veranderingen die de Bondsrepubliek Duitsland heeft ondergaan na de val van de Muur. Volgens hem verschilt Merkels beleid weinig van dat van haar voorganger: doormodderen blijft het stilzwijgende devies.

Angela (uitspraak: Angéla) Merkel wordt vaak op cruciale momenten onderschat. In de beeldvorming lijkt het vaak of Merkel haars ondanks een po-

litiek zwaargewicht is, alsof zij er niets aan kan doen dat ze de Forbes lijst van machtigste vrouwen in 2006, 2007 en 2008 aanvoerde. Maar kennelijk oordeelt de bevolking anders dan de vele critici over haar beleid. Zij blijkt steevast een belangrijke stemmentrekker voor haar partij te zijn. Uit een enquête van maart 2009 blijkt dat 57 procent van de Duitsers haar een krachtige leider vindt, terwijl slechts 24 procent dit oordeel velst over Frank-Walter Steinmeier, haar tegenstrever van de SPD.³

Het vertrouwen in Merkel komt niet alleen door haar beleid, of misschien beter de verpakking ervan, maar ook door de manier waarop ze het verhaal van haar persoonlijke leven weet te verbinden met haar politieke boodschap. Omdat het persoonlijke steeds vaker politiek is, gaat dit artikel niet alleen over het leven van Angela Merkel, maar ook over de beeldvorming van haar persoon en van haar beleid.

Enerzijds wil ik in dit artikel laten zien dat Merkels carrière zeker niet uit het niets kwam, zoals vaak is verondersteld, maar dat zij veel levens- en werkervaring heeft opgedaan in haar eerste vijfendertig levensjaren in de DDR. Ook Merkel zelf is niet de opvatting toegedaan dat ze twee levens heeft geleid: één voor 9 november 1989 en één erna. Anderzijds wil ik laten zien dat haar beleid meer behelst dan voortworstelen of doormodderen. Ik zal proberen te verklaren waarom Merkel een door velen onderschat politica is en waarom critici nauwelijks oog hebben voor de hervormingsagenda, die er wel degelijk was, van haar grote coalitie. Uiteindelijk wil ik inzicht geven in de continuïteit in beleid, en in de veranderingen in politieke stijl van de Bondsrepubliek. Ik zal proberen duidelijk te maken dat die stijlveranderingen enerzijds worden veroorzaakt door de veranderende rol van een politiek leider in het Europa van de eenentwintigste eeuw, maar anderzijds ook goed passen bij Merkel als persoon.

AFKOMST

Voor de beeldvorming van politici is afkomst van groot belang. Wanneer zij hun afkomst weten te verbinden met hun politieke boodschap kan dat de authenticiteit en geloofwaardigheid van hun politieke handelen zeer bevorderen. Zo benadrukte Helmut Kohl in zijn vele toespraken steeds dat zijn generatie 'de genade van een late geboorte' had gekregen. Hij was net te jong om actief deel te hebben genomen aan de oorlog, maar oud genoeg om de nadelige gevolgen ervan ondervonden te hebben. Kohl was vijftien toen de wederopbouw – zijn wederopbouw – begon. Gerhard Schröders verhaal was dat van de selfmade man, die opgroeide in armoede, en die het ondanks die slechte maatschappelijke uitgangspositie schopte tot bondskanselier. Hij was de eerste kanselier die na de oorlog was geboren en vond het tijd worden dat Duitsland eindelijk het zelfvertrouwen van een volwassen natie ging uitstralen. Ook Merkels afkomst is van groot belang voor haar politieke boodschap.

Maar het interessante is dat in de beeldvorming diezelfde afkomst vaak wordt *verneint*. In de meeste berichten wordt ervan uitgegaan dat Merkel uit het niets een bliksemcarrière heeft gemaakt. In *no time* werd ze bondskanselier, ondanks haar achtergrond als vrouw, natuurwetenschapper, dochter van een dominee, afkomstig uit de DDR. Zij is iemand die kansen en mogelijkheden aangrijpt. Dat is de ene kant van het verhaal. De andere kant is dat ze weliswaar bondskanselier van alle Duitsers is, maar op zijn minst óók een representant is van het nieuwe Duitsland, in het bijzonder van de Oost-Duitse nieuwkomers in de republiek. Dit wordt misschien nog het meest bevestigd door haar tweede huis in het Oost-Duitse Uckermark, waar ze graag tuiniert en voor haar man pruimentarten bakt (zelf houdt ze er niet van).

Merkels eerste vijfendertig levensjaren in de DDR hebben haar sterk gevormd. Zij is altijd, ook in de DDR, uitzonderlijk geweest. Ze is als Angela Kasner geboren in Hamburg, maar verhuisde als baby naar de geboortestreek van haar vader. Ze was de dochter van een dominee, was uitzonderlijk goed op school en ging als meisje natuurkunde studeren in Leipzig. Daar ontmoette ze haar eerste man, Ulrich Merkel, wiens naam ze behouden heeft. Ze ging werken op een van de meest prestigieuze wetenschappelijke instituten van de DDR. Vanzelfsprekend had ze ook als vrouwelijk wetenschappelijk medewerkster aan het Zentralinstitut für Physikalische Chemie (ZIPC) van de Akademie der Wissenschaften in Berlijn een uitzonderingspositie. Mogelijk heeft juist deze positie haar op latere leeftijd geholpen gemakkelijk kritiek van zich af te kunnen laten glijden, een eigenschap die haar diverse bijnamen opleverde, zoals de sfinx, teflon Angie en Maggie Merkel.

Diverse biografen schrijven haar een natuurwetenschappelijke manier van redeneren toe. Volgens Gerd Langguth deelt ze de politiek in als de wereld van moleculen. Inderdaad is ze aftastend, probeert de logische samenhang van politieke structuren te doorgronden voordat ze een beslissing neemt. Hierdoor komt ze minder politiek bevlogen over; eerder als een pragmatica. Over zichzelf zegt ze dat ze tot een type mens behoort, dat bij zwemles het hele uur op de driemeter duikplank staat om pas na 45 minuten te springen, waarmee ze wil zeggen dat ze eerst zorgvuldig alles overweegt alvorens besluiten te nemen. Haar berekenende houding heeft ook vaak iets apolitieks: het resultaat telt, niet de verpakking, noch de ideologische boodschap. Maar haar nuchtere, soms zelfs schuchtere politieke voorkomen – weinig oog voor de presentatie, meer voor de inhoud – kan evenzeer met haar afkomst te maken hebben; het past zowel in een protestantse traditie, als in de politieke traditie van de DDR, wier leiders niet bepaald beschikten over de x-factor.

ZIJINSTROMER

Toen de Muur viel was Angela Merkel bepaald geen onbeschreven blad. In tegenstelling tot vele anderen in de DDR had ze een goede uitgangspositie voor

een nieuwe carrière. Ze had als natuurwetenschapper een redelijk onbesmet verleden, was jong genoeg om nog een carrièreswitch te maken en had bovendien genoeg werk- en levenservaring om haar 'mannelijke' te staan in een nieuwe werkomgeving.

Het beeld van Merkels politieke loopbaan is en blijft dat van een zijinstromer, die ondanks haar achtergrond een bliksemcarrière maakte. Het is de vraag of dat beeld juist is. Zeker aan het begin van haar politieke loopbaan is ze vrij berekenend te werk gegaan. Na de val van de Muur werd ze door haar baas vrijgesteld om te gaan werken voor de voormalige oppositiebeweging Demokratischer Aufbruch, in het bijzonder voor partijvoorzitter Wolfgang Schnur. Schnur was een goede bekende van haar vader. Hij was lid van de synode van de evangelische kerken in de DDR. Nadat Schnur was ontmaskerd als informant van de Stasi, en de DA mede daardoor in maart 1990 een rampzalige verkiezingsnederlaag behaalde, ging ze zonder al te veel politieke ervaring aan de slag als plaatsvervangend woordvoerder van het laatste kabinet van de DDR onder leiding van Lothar de Maizière. Merkels vader, Horst Kasner, kende ook hem. De Maizière was vicepresident van dezelfde synode van DDR-kerken geweest. Kasner heeft bij hem een goed woordje gedaan voor zijn dochter.

Toen de DA in 1990 opging in de CDU ging Merkel mee. Nadat ook De Maizière was ontmaskerd als Stasi-informant vond ze een nieuwe mentor in Helmut Kohl. Ze had zich in 1990 op een partijcongres aan hem laten voorstellen en was bij hem aanbevolen door Günther Krause, wiskundige en voorzitter van de CDU-fractie in de laatste vrij gekozen Volkskammer van de DDR. Vanaf dat moment ging het snel. Ze werd in 1991 niet alleen minister in het vierde kabinet Kohl maar ook vicevoorzitter van de CDU. Twee jaar na de val van de Muur had ze aldus een stevige positie in de top van de machtigste partij van de Bondsrepubliek.

Binnen de CDU bleek haar achtergrond bijna altijd voordelig uit te pakken. Haar eerste benoemingen als minister en in de top van de CDU waren haar nooit overkomen als de omstandigheden niet daar waren. Maar Merkel behoorde ook in andere opzichten tot de mensen waar binnen de partij een tekort aan was. Binnen de CDU is er een sterke lobby van de Frauen-Union. Toen Kohl Merkel benoemde als minister was net besloten dat er meer vrouwen in het kabinet moesten worden opgenomen. Bovendien wordt in een volkspartij als de CDU bij benoemingen op de bloedgroepen gelet. Het hart van de CDU lag in het katholieke Rijnland; protestanten waren altijd minder goed vertegenwoordigd geweest. In 1992 werd Merkel voorzitter van de Evangelischer Arbeitskreis van de partij. Zij heeft dus zeker óók dankzij haar achtergrond carrière in de partij kunnen maken.

Een belangrijke cesuur in Merkels carrière was de Spendenaffaire in 1999. Zij nam als eerste partijprominent afstand van het oude *Schlachtross* Helmut Kohl, die de CDU-partijkas met een structurele zwartgeldstroom had gespekt.

In de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* schreef ze dat de partij het heft in eigen hand moest nemen, en de toekomst zonder Kohl met vertrouwen tegemoet moest zien. Haar brief was niet alleen een klap in het gezicht van haar oude mentor Kohl, maar ook van partijvoorzitter Wolfgang Schäuble, die niet veel later zelf moest toegeven betrokken te zijn geweest bij het schandaal. Na een roerige periode in de partij werd Merkel in april 2000 verkozen tot partijvoorzitter. Haar toch wel moedige daad leidde op termijn, na discreditering van andere partijprominenten, in 2005 tot het bondskanselierschap van Duitsland.

Tussen 1989 en 2005 liggen zestien jaren politieke ervaring. Uitzonderlijk is dus niet zozeer Merkels steile loopbaan, dat valt bij nader inzien best mee, uitzonderlijk is de route die zij heeft afgelegd. Merkel heeft niet, zoals de meeste CDU-politici, eerst carrière gemaakt in de jongerenorganisatie van de partij en zij heeft geen belangrijke positie in een deelstaat bekleed om van daaruit een doorstart te maken in de landelijke politiek. Zij maakte haar carrière direct 'in de bond', eerst in Bonn, later in Berlijn.

Die uitzonderlijke carrière had twee consequenties voor haar positie in de partij. Ten eerste is vaker gesuggereerd dat Merkel, doordat ze geen carrière heeft gemaakt in een van de deelstaten, niet zou kunnen terugvallen op een *Hausmacht*, zoals Kohl kon terugvallen op Rijnland-Palts, waar hij minister-president was geweest. Merkels Hausmacht is misschien minder concreet dan die van Kohl, maar dat betekent niet dat ze geen achterban heeft waar ze op kan terugvallen. Sinds 1990 heeft ze zitting in de Bondsdag met een direct mandaat van de noordelijke kieskring Stralsund-Nordvorpommern-Rügen. Van 1993 tot 2000 was ze bovendien landsvoorzitter van de CDU-Mecklenburg-Vorpommern. Ze kan niet altijd, maar wel vaak rekenen op de stilzwijgende instemming van de vertegenwoordigers van de oostelijke deelstaten. Haar Hausmacht is dus impliciet aanwezig. Bovendien heeft ze een symbolische Hausmacht als bewoner van Berlijn. In deze stad is ze absoluut geen nieuwkomer: ze is er al in 1978 komen wonen.

Met de tweede consequentie van haar carrière als zijinstromer heeft Merkel waarschijnlijk meer moeite gehad. Om kanselierskandidaat te worden had ze de tegenstand te overwinnen van een groep prominente oudgedienden, die zich al in 1979 als leden van de Junge Union hadden verenigd in het zogeheten Andenpakt, vernoemd naar de vlucht boven de Andes, waar zij elkaar trouw hadden beloofd. Onder de leden bevinden zich veel huidige partijprominenten, onder wie een minister in Merkels eigen kabinet, vier minister-presidenten van deelstaten en de voorzitter van het Europees Parlement. Het genootschap bleef geheim totdat *Der Spiegel* erover publiceerde in 2003.

Het Andenpakt zou er verantwoordelijk voor zijn geweest dat niet Merkel maar Edmund Stoiber kanselierskandidaat werd in 2002.⁴ In dat jaar liet zij de Beierse minister-president keurig voorgaan. Maar nadat Stoiber de verkiezingen had verloren eiste ze het fractievoorzitterschap voor zich op, ten

koste van haar belangrijkste tegenspeler Friedrich Merz. Vanaf 2002 had ze als partijvoorzitter én oppositieleider de ideale papieren om in 2005 alsnog kanselierskandidaat te worden.

Juist de oudgedienden in de partij hadden kunnen weten dat het zo zou kunnen lopen. Een soortgelijke situatie had zich immers eerder voorgedaan in de geschiedenis van de CDU/CSU, toen Helmut Kohl in 1980 de kanselierskandidatuur aan Franz Josef Strauß overliet. Strauß verloor de verkiezingen en keerde, net als Stoiber, terug naar Beieren. Kohl benutte de situatie om zijn positie in Bonn te versterken en werd twee jaar later alsnog bondskanselier. Was Merkel een man geweest dan had men haar toch waarlijk een killersinstinct toegedicht. Maar haar achtergrond heeft haar geholpen om dit instinct te camoufleren. Steevast werd Merkel onderschat: als vrouw, als natuurwetenschapper, als een eeuwige zijinstromer zonder Hausmacht, afkomstig uit een nieuwe deelstaat, in plaats van uit het hart van de partij. Achteraf gezien heeft ze die onderschatting politiek gezien goed uitgebuit. Het beeld van de zijinstromer die een bliksemcarrière maakte verschaftte haar bovendien een apolitiek imago van een zakelijke en intelligente vrouw die zich verre houdt van partijgekonkel, kortom iemand die je om een boodschap kan sturen.

GETEMPERDE AMBITIES: DE GROTE COALITIE

In 2005 werd ze de eerste vrouwelijke bondskanselier van Duitsland. Dat is een belangrijke cesuur: de Duitse politiek was een waar mannenbolwerk, waar macho's en rokkenjagers niet ontbraken. Toch was naar buiten toe de stijlbreuk in de binnenlandse politiek nauwelijks voelbaar. Haar steevaste broekpak viel bepaald niet op in het Duitse politieke verkeer. Dat ze als vrouw aan het hoofd kwam te staan van de grote coalitie van CDU/CSU en SPD is een prestatie van formaat. De beeldvorming van deze coalitie werd echter vooral gekleurd door onderling gekissebis. Door haar nipte overwinning was ze met handen en voeten gebonden aan afspraken met de SPD. Deze partij was net bekomen van de grootste hervorming van de arbeidsmarkt sinds de Tweede Wereldoorlog, de zogeheten Agenda 2010, waarvan de Hartzhervormingen van de arbeidsmarkt deel uitmaakten. Algemeen leefde het idee onder de sociaaldemocraten dat deze hervormingen hen de verkiezingen hadden gekost. Bovendien kreeg de SPD te kampen met een serieuze bedreiging uit oud-linkse hoek: partijdissident Oskar Lafontaine wist in 2007 met succes de democratisch-socialistische oppositie te verenigen in een nieuwe partij: Die Linke. Zijn krachtige tegengeluid vormde een bedreiging voor de sociaaldemocraten, die in het kabinet-Merkel steeds vaker op de rem gingen staan. Merkels coalitiegenoten gunden haar het licht in de ogen niet, al was het maar uit angst dat zij met de kanseliersbonus de volgende verkiezingen weer zou winnen. Ook binnen de CDU/CSU waren er voortdurend kritische geluiden te horen, bijvoorbeeld van minister-presidenten van deelstaten, die of vonden

dat de hervormingen niet ver genoeg gingen, of dat er genoeg was hervormd. In de pers werden alle wissewasjes breed uitgemeten.

Het is echter de vraag of de negatieve beeldvorming in de media van de grote coalitie terecht is. Merkels hervormingsagenda van de sociale markteconomie is te veel maatstaf geweest van de beoordeling van haar beleid. Als oppositieleider pleitte ze steevast voor een *nieuwe* sociale markteconomie. De oude had afgedaan en moest worden omgevormd tot een productieve, prestatiegerichte en veranderingsgezinde 'wij'-samenleving. In een programmatische lezing uit 2003, getiteld 'Quo vadis Deutschland', pleitte ze voor meer individuele verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg: geen collectieve solidariteitsverzekering maar individuele premies. Daarnaast pleitte ze voor een flexibele arbeidsmarkt en een terugtrekkende overheid.

Wie vanuit deze optiek het kabinet-Merkel beoordeelt is snel teleurgesteld; de hervorming van het ziektekostenstelsel wordt door neoliberalen als een waterig compromis ervaren tussen de CDU/CSU, die een individuele ziektekostenpremie voorstaan en de SPD, die een collectieve volksverzekering wil. Onder Merkels kabinet is zelfs een van de venijnige angels uit het Hartz IV-concept weggenomen, namelijk de werkloosheidsuitkering voor ouderen, die is verlengd van één naar twee jaar. Dirk Kurbjuweit, die een kritisch boekje schreef over Merkels kanselierschap, overdrijft sterk wanneer hij stelt dat zich zelden een meer dramatische ommekeer in de Bondsrepubliek heeft voorgedaan, dat Merkel hiermee zichzelf 'opvreet'.⁵

Wie dit perspectief loslaat komt immers tot heel andere conclusies. Zo is de hervorming van het ziektekostenstelsel, met meer marktwerking, op 1 januari 2009 wél doorgevoerd. En op andere, veelal minder gezichtsbepalende, terreinen is veel bereikt. Vooral de hervorming van het federalisme is een prestatie van formaat, die mogelijk werd door de grote coalitie van sociaal- en christendemocraten, die er eindelijk, na jaren hangen en wurgen, samen uit wisten te komen. Met deze hervorming is de wetgeving in Duitsland transparanter geworden en de slagvaardigheid van de politiek vergroot. Ook op andere terreinen werden belangrijke maatregelen genomen. In de Duitse familiepolitiek maakte de CDU/CSU een ommezwaai door niet alleen oudergeld in te voeren, waarmee ouders van pasgeboren kinderen veertien maanden financieel worden ondersteund, maar ook door het aantal plaatsen voor de kinderopvang te verdrievoudigen. Beide maatregelen zijn bedoeld om het vrouwen mogelijk te maken het moederschap te combineren met een carrière. Merkels kabinet introduceerde daarnaast twee hogeschoolpacten, een pact voor onderzoek en innovatie en ook een voor excellente initiatieven. In 2009 werd hiervoor een bedrag gereserveerd van achttien miljard euro voor de komende tien jaar.

Ook op het terrein van het milieu is veel bereikt, in 2006 met de zogenaamde *new deal* in de ecologische industriepolitiek, in 2007 met de ijkpunten voor een geïntegreerd energie- en klimaatprogramma. Merkel heeft de voorgestelde maatregelen om de CO₂-uitstoot te beperken met succes getransponeerd

naar de EU. Ze streeft naar een wereldwijde vermindering van CO₂-uitstoot, onder meer middels het vervolg op het Kyoto-protocol, dat in 2012 afloopt.

Als laatste valt haar beleid tijdens de kredietcrisis op. In oktober 2008 werd een stabiliseringsfonds voor de financiële markten opgericht, met garanties voor het interbancaire verkeer ter hoogte van vierhonderd miljard euro. In november 2008 en januari 2009 werden twee conjunctuurpakketten om de economie te stimuleren vastgesteld ter waarde van gezamenlijk tachtig miljard euro. Merkel bleek tijdens de kredietcrisis de sociale markteconomie te hebben herontdekt als de oplossing van de economische problemen (in plaats van het probleem zelf). Tijdens de kredietcrisis heeft Merkel er alles aan gedaan om, zolang als het duurt, het vertrouwen in de politiek te herwinnen. Steeds weer benadrukt ze het belang van vertrouwen in de markten en van de staat als hoeder van de maatschappelijke orde. Overigens liep de grote coalitie tot aan de kredietcrisis op koers wat betreft de overheidsfinanciën: de doelstelling om in 2011 een evenwichtige overheidsbegroting te hebben, zonder tekorten, was serieus in zicht.

Haar oorspronkelijk neoliberale agenda lijkt achteraf gezien mede ingegeven door de positie van haar voorganger Schröder, die met zijn Agenda 2010 de Duitse arbeidsmarkt op de schop nam. Merkel schoof logischerwijze naar rechts op. Zelfs in haar eigen partij bleek deze radicale hervormingsagenda zeker niet bij iedereen goed te vallen.⁶ Bovendien was uit haar verkiezingscampagne van 2005, die inderdaad niet heel succesvol was verlopen, wel gebleken dat de bevolking niet op nieuwe harde maatregelen zat te wachten. Hier doen zich twee parallellen voor met voorgaande kabinetten: ten eerste met de kabinetten Kohl, die weliswaar grote plannen hadden om de verzorgingsstaat te hervormen, maar daar slechts in beperkte mate in zijn geslaagd. Uit die periode stamt het woord *Reformstau* (file van hervormingen). Een tweede parallel doet zich voor met de eerste grote coalitie van de Bondsrepubliek onder kanselier Kurt Georg Kiesinger in de jaren 1966-1969. In de publieke beeldvorming heeft dit kabinet het er bepaald slecht vanaf gebracht, maar in retrospectief blijkt dit kabinet-Kiesinger juist zeer productief te zijn geweest.⁷

NIEUW ELAN: BUITENLANDS BELEID

Anders dan voor haar binnenlandse politiek, oogst Merkel vaak lof met haar buitenlands beleid. Ze heeft in het begin van haar kanselierschap slim gebruikgemaakt van het idee dat ze nauwelijks internationale ervaring had. Als minister van Milieu was ze al uitgebreid op het internationale podium actief geweest. Bovendien had ze in de oppositie de tijd genomen om haar beleid uit te stippelen: net als Schröder wilde zij een zelfbewust Duitsland, maar dat zelfbewuste Duitsland was volgens haar alleen te bereiken als betrouwbare partner.⁸

Merkel liet zich op het internationale toneel de charmante open doekjes van

oude rotten als Tony Blair en Jacques Chirac welgevalen. Het toppunt van vrouwelijkheid liet ze zien tijdens de opening van de Noorse opera 2008, waar ze op uitnodiging van het Noorse koninklijk echtpaar was. Haar avondrobe was dusdanig laag uitgesneden, dat de foto van haar decolleté direct de wereld rond ging. Eigenlijk was er niets aan de hand; bij avondkleding is een lage uitsnede conform de etiquette. Maar bij Merkel was het plotselinge contrast met de zakelijke broekpakken wel erg groot.

Haar aantreden betekende een ommekeer in de relaties met de Verenigde Staten omdat zij, anders dan Schröder, de inval in Irak niet veroordeelde. George Bush ontving haar met open armen in januari 2006 in Washington als een echte vriendin met schouderklopjes en handkussen. Tijdens de G-8 top in Petersburg kreeg Merkel zelfs ongevraagd een nekmassage van de president. De nieuwe vriendschap had echter vooral symbolische waarde: het beleid ten aanzien van de VS veranderde weinig, al werd de inval van Irak nu niet meer veroordeeld. Wel sprak Merkel Bush aan op zijn mensenrechtenbeleid (Guantánamo Bay) en wist ze in 2008 tegen de wens van de VS te voorkomen dat Georgië en Oekraïne lid werden van de NAVO.

In Europa maakte ze snel naam omdat er werk aan de winkel was toen ze aantrad: Frankrijk en Nederland hadden vlak ervoor de Europese grondwet afgekeurd. Algemeen wordt erkend dat Merkel een belangrijke rol heeft gespeeld bij het vlottrekken van de discussie hierover. Als voorzitter van de Europese raad in de eerste helft van 2007 heeft zij kordaat opgetreden, waardoor later dat jaar het verdrag van Lissabon kon worden getekend, dat als vervanging van het grondwettelijk verdrag moest dienen.

Maar toen de kredietcrisis uitbrak liet ze een andere kant van zichzelf zien: ze trapte op de rem. De vele plannen van de Franse president Nicolas Sarkozy om Europese stimuleringsmaatregelen te treffen kregen bij de Duitse bondskanselier geen gehoor. Merkels visie dat stimuleringsmaatregelen op het niveau van de lidstaten zelf moeten worden genomen, leverde haar in Brussel de bijnaam Madam No op. Hoe deze verandering te verklaren? De Duitse buitenlandse politiek functioneerde altijd heel goed in samenwerking met Frankrijk. Eenvoudig gezegd kwam het hierop neer: eerst werd volgens de methode van de stille diplomatie overleg gepleegd, waarna Frankrijk het Duitse standpunt mocht verwoorden. De komst van Nicolas Sarkozy als president van Frankrijk dwong Merkel steeds vaker in een andere rol. Hij kwam vol elan met het ene na het andere plan, waardoor de Duitse bondskanselier steeds vaker publiekelijk moest reageren. De eerste waarschuwing van Merkel aan het adres van Sarkozy kwam eind 2007, toen deze het plan had ontvouwd om een Middellandse Zeegebied op te richten zonder Duitsland. Merkel voorzag onenigheid in de Europese Unie hierover. Na overleg kreeg zij haar zin. In 2008 werd de Unie voor het Middellandse Zeegebied alsnog opgericht als onderdeel van de European Neighbourhood Policy, het beleid van de gehele EU ten aanzien van aangrenzende landen in Oost-Europa en het Middellandse Zeegebied.

Toen de kredietcrisis uitbrak, werden oude politieke meningsverschillen in de EU blootgelegd: waar Frankrijk traditioneel voorstander is geweest van economische stimulering door overheidsinvesteringen en monetair beleid, is Duitsland terughoudend als het gaat om investeringen en zet het traditioneel monetair beleid slechts in om inflatie te voorkomen en het vertrouwen in de munt te behouden. In EU-verband bleef Merkel daarom zowel waarschuwen voor het openzetten van de geldkraan als pleiten voor strengere controle van de financiële markten. Haar behoudende koers heeft grote steun bij de Duitse bevolking, die weinig ziet in onnodig potverteren.

Merkels politiek is erop gericht om veranderingen in de EU door te voeren binnen het raamwerk van bestaande verdragen. Zo heeft ze met succes Duitse milieudoelstellingen op de Europese agenda weten te zetten. Bovendien stelt ze alles in het werk om schisma's binnen de Unie te voorkomen. Zij pleit voor een heldere verdeling van taken tussen lidstaten en de Unie als geheel: financiën, belastingen, sociale politiek én conjunctuurpolitiek zijn verantwoordelijkheden van de lidstaten, niet van de EU. De Unie is verantwoordelijk voor het creëren van de randvoorwaarden. Vandaar dat zij, meer dan menig andere politicus een legalistische houding aanneemt: de slagvaardigheid van de Unie moet binnen het raamwerk van de verdragen worden vergroot.⁹

Hoewel ze van Schröder het Duitse zelfbewustzijn in de internationale politiek overnam, is ze in veel opzichten Kohls *Mädchen* gebleven, ook al heeft ze zich op een cruciaal moment tegen hem gekeerd. Ook Kohls plannen om de verzorgingsstaat te hervormen zijn tijdens zijn regeerperiode afgezwakt, ook Kohl had een wat losse stijl van regeren, om uiteindelijk de teugels strak aan te halen, ook Kohl wilde een betrouwbare partner zijn. Zo is de cirkel weer rond: Kohls inspiratie was Adenauer, Merkels leermeester was Kohl. In het Duitsland van Adenauer tot en met Merkel is betrouwbaarheid het uitgangspunt van beleid geweest. De speelruimte die er wel degelijk was en is, werd steeds gezocht vanuit de positie van een stabiel partnerschap.

Merkels kanselierschap betekende in de eerste plaats een stijlbreuk. De zwaarbeladen ideologische debatten van weleer hebben plaatsgemaakt voor het vertrouwen in vakkundig leiderschap, in continuïteit in beleid en in het koersen op een innerlijk kompas, wat dat ook mag zijn. Zij is minder met de partij verbonden dan haar voorganger Kohl. Gevraagd naar haar ideologische grondslag antwoordt ze steevast dat ze als leider van een brede meestemmige volkspartij soms liberaal is, soms conservatief en soms christelijk sociaal.

Maar met de stijlbreuk zijn er ongemerkt zeker ook koerswijzigingen zichtbaar. Op binnenlands terrein wordt meer geïnvesteerd in de familiepolitiek, het milieubeleid en in wetenschap en onderzoek. Op buitenlands terrein valt op hoezeer Merkel binnen het raamwerk van bestaande verdragen veranderingen probeert te bewerkstelligen. Juist hiermee is ze heel succesvol. Bovendien komt ze, meer dan haar voorgangers, op voor de mensenrechten.

Zij zette haar hakken in het zand toen de paus zich in 2009 naar haar mening te weinig had gedistantieerd van de opvattingen van Holocaustontkenner Richard Williamson. Door openlijk kritiek te uiten nam ze heel bewust het risico het katholieke volksdeel tegen zich in te nemen, maar ze wist ook dat ze onder de bevolking op sympathie kon rekenen, temeer daar zij ook internationaal de eerste politicus was die een helder statement afdag, waarmee ze Duitsland positief op de kaart zette.

Met de komst van Merkel is ook de Duitse samenleving veranderd. Haar kanselierschap moet gezien worden in de context van de Berlijnse republiek, waar het zwaartepunt van het land naar het oosten is verlegd. Hoewel juist zij aankeerst op continuïteit en vertrouwen in de bondsrepublikeinse politiek staat ze in eigen persoon symbool voor dit nieuwe Duitsland.

CHRONOLOGIE

- 17 juli 1954 Angela Dorothea Kasner geboren te Hamburg. Als pasgeboren baby verhuist ze naar de DDR. Haar vader is een regimegetrouwe dominee, met een centrale functie als opleider van predikanten.
- 1973 Na de middelbare school met zeer goede cijfers te hebben afgerond gaat ze natuurkunde studeren aan de Karl-Marx-Universiteit Leipzig. In 1977 trouwt ze met Ulrich Merkel, die ze vier jaar later verlaat. Hoewel ze van hem scheidt, behoudt ze wel zijn naam.
- 1978 Ze gaat werken als natuurwetenschapper aan het gerenommeerde Zentralinstitut für Physikalische Chemie (ZIPC) van de Akademie der Wissenschaften in Berlin-Adlershof. Op het instituut is ze actief als secretaris voor Agitatie en Propaganda van de Freie Deutsche Jugend (FDJ).
- 1986 Promotie in de natuurwetenschappen. Titel proefschrift: *Untersuchung des Mechanismus von Zerfallsreaktionen mit einfachem Bindungsbruch und Berechnung ihrer Geschwindigkeitskonstanten auf der Grundlage quantenchemischer und statistischer Methoden.*
- 1989 Als de Muur valt zit ze zoals iedere donderdag met een vriendin in de sauna. In december treedt ze toe tot de oppositiebeweging Demokratischer Aufbruch.
- 1990 Van maart tot en met oktober plaatsvervangend woordvoerder van de laatste DDR-regering onder Lothar de Maizière. In december wordt ze voor de CDU lid van de Bondsdag.
- 1991 Bondsminister voor Vrouwen en Jeugd in het vierde kabinet-Kohl; in december wordt ze plaatsvervangend bondsvoorzitter van de CDU (tot 1998).

1993	Landsvoorzitter van de CDU-Mecklenburg-Vorpommern (tot 2000).
1994	Minister voor Milieu, Natuurbehoud en Reactorveiligheid.
1995	Als milieuminister leidt ze de VN-klimaattop in Berlijn. Het 'Berlijnse mandaat' leidde tot de ondertekening van het Kyoto-protocol in 1997.
1998	Secretaris-generaal van de CDU; ze trouwt met haar voormalige collega-wetenschapper prof.dr. Joachim Sauer, hoogleraar in de fysische en theoretische chemie.
2000	Voorzitter CDU (tot heden).
2002	Ziet af van de kanselierskandidatuur; na verloren verkiezingen wordt ze fractievoorzitter van de CDU/CSU in de Bondsdag.
2004	Op voordracht van Merkel wordt Horst Köhler bondspresident.
2005	Bondskanselier van de grote coalitie CDU/CSU en SPD.
2007	Voorzitter van de Europese raad en van de G8 top in Heiligendamm.
2008	De kredietcrisis noopt tot ingrijpen in de sociale markteconomie.
2009	Verkiezingsjaar. Merkel is kanselierskandidaat; ze wil regeren met de FDP.

UITSLAGEN BONSDAGVERKIEZINGEN 1949-2009

	1949	1953	1957	1961	1965	1969
	%	%	%	%	%	%
CDU/CSU	31	45,2	50,2	45,3	47,6	46,1
SPD	29,2	28,8	31,8	36,2	39,3	42,7
FDP	11,9	9,5	7,7	12,8	9,5	5,8
Die Grünen	-	-	-	-	-	-
PDS/die Linke	-	-	-	-	-	-

	1972	1976	1980	1983	1987	1990
	%	%	%	%	%	%
CDU/CSU	44,9	48,6	44,5	48,8	44,3	43,8
SPD	45,8	42,6	42,9	38,2	37	33,5
FDP	8,4	7,9	10,6	7	9,1	11
Die Grünen	-	-	1,5	5,6	8,3	5,1
PDS/die Linke	-	-	-	-	-	2,4

	1994	1998	2002	2005	2009
	%	%	%	%	%
CDU/CSU	41,4	35,1	38,5	35,2	33,8
SPD	36,4	40,9	38,5	34,2	23,0
FDP	6,9	6,2	7,4	9,8	14,6
Die Grünen	7,3	6,7	8,6	8,1	10,7
PDS/die Linke	4,4	5,1	4	8,7	11,9

- 3 Wiggershaus, *Habermas*, p. 19.
- 4 'Mit Heidegger gegen Heidegger denken. Zur Veröffentlichung von Vorlesungen aus dem Jahre 1935', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 juli 1953; voor een situering A. Dirk Moses, *German intellectuals and the Nazi past* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), pp. 116 e.v.
- 5 Interview met Detlef Horster en Willem van Reijen (1979) in Jürgen Habermas, *Kleine politische Schriften I-IV* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981), p. 515.
- 6 Immanuel Kant, *Was ist Aufklärung?*, red. en inl. J. Zehbe (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967), pp. 55-56. Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Frankfurt am Main: Luchterhand, 1962), pp. 178 e.v.
- 7 Habermas, *Strukturwandel*, p. 95.
- 8 Horster en Van Reijen (1979), *Kleine politische Schriften I-IV*, p. 517.
- 9 Alessandro Pinzani, *Jürgen Habermas* (München: Beck, 2007), pp. 22-23; Stefan Müller-Doohm, *Jürgen Habermas. Leben Werk Wirkung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008), pp. 33 e.v.
- 10 Over Habermas' centrale rol in de *Historikerstreit*, Ch. Maier, *The Unmasterable Past. History, Holocaust, and German National Identity* (Cambridge, MA, en Londen: Harvard University Press, 1988).
- 11 Zie bijvoorbeeld www.rorate.com; voor kritische reacties zie bijvoorbeeld Paolo Flores d'Arcais, 'Eleven Theses Against Habermas', *The Utopian*, nr. 3: *Making History*, 12 februari 2009 (www.the-utopian.org), met daarin ook de repliek van Habermas.

ANGELA MERKEL. CONTINUÏTEIT EN VERTROUWEN

Bibliografie

- Perry Anderson, 'A New Germany?', *New Left Review*, nr. 57 (mei-juni 2009), pp. 5-40.
- Jacqueline Boysen, *Angela Merkel. Eine Karriere* (Berlijn: Ullstein, 2005).
- Clay Clemens, 'Two Steps Forward, One Step Back. Merkel's CDU/CSU and the Politics of Welfare State Reform', *German Politics*, 16:2 (juni 2007), pp. 222-246.
- Dirk Kurbjuweit, *Angela Merkel. Die Kanzlerin für alle?* (München: Carl Hanser Verlag, 2009).
- Gerd Langguth, *Das Innenleben der Macht. Krise und Zukunft der CDU* (Berlijn: Ullstein, 2001).
- Gerd Langguth, *Angela Merkel* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2005).
- Hugo Müller-Vogg en Angela Merkel, *Mein Weg. Ein Gespräch mit Hugo Müller-Vogg*, 5 cd's (Hamburg: Hoffmann und Campe, 2004).
- Philipp Neumann, 'Der Geheimbund der CDU-Männer ist am Ende', *Die Welt*, 1 februari 2008.
- Volker Resing, *Angela Merkel. Die Protestantin* (Leipzig: St. Benno, 2008).
- Wolfgang Stock, *Angela Merkel. Eine politische Biographie* (München: Olzog, 2000).
- Sarah Elise Willarty, 'Angela Merkel's Path to Power, The Role of Internal Party Dynamics and Leadership', *German Politics*, 17:1 (maart 2008), pp. 81-96.

Noten

- 1 Dank aan Jacco Pekelder voor zijn kritiek op een eerdere versie van dit artikel.
- 2 Perry Anderson, 'A New Germany?', *New Left Review*, nr. 57 (mei-juni 2009), pp. 5-40, aldaar pp. 17 en 34.
- 3 Infratest Dimap, Profilvergleich Merkel versus Steinmeier, maart 2009, zie [http://www.infratest-dimap.de/index.php?id=36&L=0&tx_ttnews\[tt_news\]=18&cHash=b2aab3eb49](http://www.infratest-dimap.de/index.php?id=36&L=0&tx_ttnews[tt_news]=18&cHash=b2aab3eb49).
- 4 Philipp Neumann, 'Der Geheimbund der CDU-Männer ist am Ende', *Die Welt*, 1 februari 2008, zie ook http://www.welt.de/politik/article1623266/Der_Geheimbund_der_CDU_Maenner_ist_am_Ende.html.
- 5 Dirk Kurbjuweit, *Angela Merkel, Die Kanzlerin für alle?* (München: Carl Hanser Verlag, 2009), p. 84.
- 6 Clay Clemens, 'Two Steps Forward, One Step Back: Merkel's CDU/CSU and the Politics of Welfare State Reform', *German Politics*, 16:2 (juni 2007), pp. 222-246.
- 7 Götz Aly, *Unser Kampf. 1968. Ein irritierter Blick zurück* (Frankfurt am Main: Fischer, 2008), pp. 76-77.
- 8 Gunther Hellmann, e.a. (red.), *Die Semantik der neuen Deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre* (Wiesbaden: vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2008), p. 140.
- 9 Angela Merkel, Humboldt-Rede zu Europa, 27 mei 2009, zie www.bundesregierung.de.